

Nykils kyrka

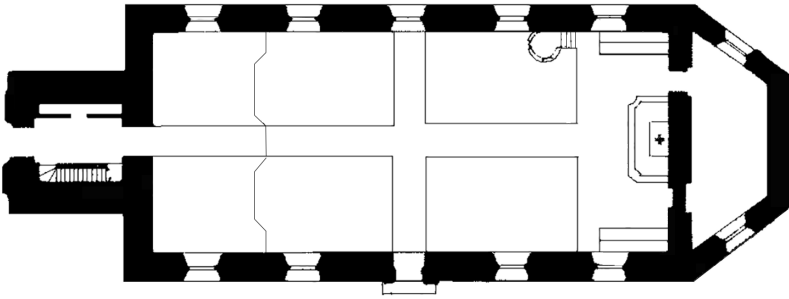

Foto: Anita Löfgren Ek

Omslag: Nykils kyrka invigdes 1785. Tornet uppfördes intill en gammal nu rivna kyrka 1763. Tornspiran av Petter Frimodig förkortades år 1800.

Grafisk form & produktion: Pernilla Stridh

Tryck: Lenanders

ISBN: 978 91 7962 177 5

© 2020 Linköpings stifts kyrkoberivningskommitté

www.svenskakyrkan.se

Nykils kyrka

Anita Löfgren Ek

Med inledning av Mikael Eriksson

Linköpings stifts kyrkor

Korta vägledning utgivna av Linköpings stifts kyrkoberskrivningskommitté: Jan Eriksson, Mikael Eriksson, Robin Gullbrandsson, Anita Löfgren Ek, Gunnar Nordanskog, Eva Nyström Tagesson och Mattias Sörensen.

Välkommen till Nykils kyrka!

Av Mikael Eriksson

Kyrkan ni kommit till förmedlar sitt budskap både genom de människor som tillsammans firar gudstjänster här och genom arkitekturen och de samlade föremålen. Även om människors livsvillkor förändras över tid så är vår längtan efter Gud gemensam. Symboler för liv och förlåtelse samsas med symboler för att varje liv är meningsfullt och att Gud har ett syfte med våra liv.

Det gamla krucifixet vittnar om att det inte längre finns några hinder i vår gemenskap med Gud, eftersom Jesus dog för våra synder så att vi kunde få evigt liv. Därmed blev korset inte så mycket en bild av en fruktansvärd avrättningsmetod utan snarare en symbol för livet som övervinner döden.

Men offret som gjordes av Jesus var ett svårt val. Att oskyldig lämnas åt människors rädsla och oro, vilket resulterade i svår tortyr och död, fick Jesus att tveka. Detta avbildas på altartavlan där han sitter i Getsemane på skärtorsdagens kväll. Men sedan tar han beslutet, ett medvetet beslut, att lägga sitt liv i Faderns hän-

der och låta det som skulle ske verkligen hända.

Kanske är tavlan en uppmaning till oss att lägga våra liv i Guds händer, att lita på hans kärlek och att han har en plan med våra

liv. Vi lever inte ensamma: vi hör ihop med skapelsen, med varandra och med den treenige Guden.

I varje föremål finns en berättelse om hur vi som människor försöker gestalta det eviga och den gudom-

liga verkligheten i konsthantverk av trä, metall, sten och textil. Här är en plats där föremålen får hänga sida vid sida och visa att inte heller vi är ensamma och utlämnade i vår tid. Vi står enade släkte till släkte genom generationerna.

Nykils kyrka

Av Anita Löfgren Ek

Grannsocknarna Gammalkil och Nykil tyder på att det från början fanns en socken som hette Kil. I Gammalkil är det fler ortnamn som pekar på ett äldre ursprung, till exempel slutar på -stad, än i Nykil, där fler platser har ändelser på -torp och -säter, vilket kan visa på yngre uppodling. I medeltida dokument från mitten av 1300-talet förekommer både sockennamnet Nyakil och Kiil. Under delar av medeltiden var Nykils kyrka knuten till domkyrkan inne i Linköping. Vid Linköpings stift fanns det troligen sedan 1230-talet ett domkapitel som hade flera olika uppgifter, som prästutbildning och val av biskop. Till domkapitlet hörde från början en prelatuur och fem kanonikat. Dessa innehades av en präst respektive fem kaniker. De avlönades främst av olika donationer. Till 1:a kanonikatet, senare ärkediakonatet donerades inkomsterna från kyrkorna i Gammalkil och Nykil.

År 1736 bildades Ulrika socken och Nykil var en av de fem socknar som lämnade mark till den nybildade socknen.

Gamla kyrkan

Det är väldigt lite känt om den medeltida kyrkan i Nykil. Troligen uppfördes den någon gång på 1200-talet och det saknas belägg för att det ska ha funnits en äldre träkyrka innan medeltidens stenkyrka. Kyrkan låg på samma plats som dagens kyrka och bestod av ett långhus med kor, tillsammans 32 alnar långt och 13½ aln brett (cirka 19,2 meter gånger 8,10 meter). Åren 1647–1648 tillkom nya bänkar och läktaren förstörades. Under 1640-talet spånades kyrktaket om och noteringar om detta dyker upp vid flera tillfällen i sockenstämmoprotokollen. År 1701 gjordes en invändig renovering. Bildhuggare mästern Hindrich Werner i Kärr "ajusterade" koret med tio förgyllda och försilvrade lampor samt förgyllda bokstäver och annan färg. Med nutida språkbruk skulle vi säga att han snyggade till koret. Samma år fick han betalt för en ny predikstol med himmel däröver och gardin därvid. 1725 var det dags för utvändigt reparation då man köpte in vitkalk att vitlimma kyrkan utantill med och salt att blanda i vitlimningen. En murmästare fick sedan betalt för arbetet. 1734 utökades kyrkan med en tillbyggnad. Den kallades sedan för Nykyrkan till skillnad mot Gamla kyrkan, var byggd i trä och hade

rödfärgade fasader. Bänkplatserna i den gamla kyrkan, det vill säga det äldre kyrkorummet, verkar ha ansetts vara finare. 1743 flyttades predikstolen. Det framgår inte var den var placerad tidigare, eller vart den skulle flyttas, men troligen har detta med Nykyrkan att göra. Där kanske kyrkibesökarna hade svårt att följa prästens predikan från predikstolens ursprungliga plats.

Det var lite si och så med ordningen i kyrkan under gudstjänsterna. Många anteckningar handlar om församlingsbor som inte kan uppföra sig och som kommer för sent, går för tidigt eller sätter sig på fel plats. I vissa fall utmättes straff för förseelserna. Till exempel fick torpare böta om de satte sig i en bänk som tillhörde herrskap eller sockenmän och man fick betala sex öre för att återfå en hatt eller mössa som man hade lagt i fönstren. Ungdom som förde oljud kunde dömas till att sitta i stocken.

År 1749 flyttades läktaren och utvidgades. I samband med detta, eller kanske som en orsak till ändringen av läktaren, köptes ett orgelverk från den kände orgelbyggaren Jonas Wistenius. Enligt en beskrivning av Nykils socken gjord av Carl Fredric Broocman 1760, fanns det inget

torn vid kyrkan, utan klockorna hängde i en klockstapel på kyrkogården. Broocman nämner även kyrkans valv som var målade med ”åtskilliga heligas beläten.”

I början av 1760-talet diskuterade sockenmännen att bygga en ny klockstapel på kyrkogården, men slutligen beslutade man att låta bygga ett stentorn vid kyrkan istället. År 1763 uppfördes tornet med byggmästare Petter Andersson Fridmodig som ansvarig. Tornspiran fick en utformning som var typisk för honom – med indelningar i flera sektioner. Spiran var ännu högre än idag och nuvarande utseende kommer från en ombyggnad år 1800 då byggmästare Caspar Seurling kortade av spiran.

Nya kyrkan

Under andra delen av 1700-talet var kyrkan i behov av reparation. Den upplevdes också som liten för socknens invånarantal och man började diskutera bygge av en ny, större kyrka. Slutligen, 1781, fattades beslut om ett nybygge och hur mycket material man skulle köpa in, bland annat kalksten från Vreta Kloster. Troligen rör det sig om kalksten som skulle brännas till kalkbruk. Byggplanerna innebar även att Nykyrkan skulle rivas. För att spara på kyrkans skog

Orgeln från 1863 byggdes av bröderna Nordström. Läktarunderbyggnaden tillkom på 1950-talet.

beslutade man att återanvända timret från Nykyrkan och såga upp det i lämpliga dimensioner. Inköp av bly och glas tyder på att de nya fönstren skulle förses med blyspröjs. År 1784 skrevs kontrakt med byggmästare Caspar Seurling från Mjölby, som vid den här tiden ofta anlätades till kyrkbyggen.

I Inrikes Tidningar nr 16 för år 1787 infördes en *"Relation om Nykils kyrkobyggnad med dertill hörande omständigheter."* Här följer en sammanfattning av beskrivningen: År 1783 gjordes början och på som-

maren 1784 lades grunden till den nya kyrkan "utom den gamla kyrkans murar". Tornet får stå kvar och det framgår att det inte är så gammalt. Den 1 maj 1785 hölls den sista gudstjänsten i den gamla kyrkan. Vissa delar av inredningen i den nya kyrkan beskrivs och det framgår att bildhuggeriarbetet runt altartavlan var svartmålat och starkt förgyllt. Predikstolen hade samma färgsättning.

Flera föremål från den gamla kyrkan såldes eller lades undan i förråd. Jonas Wistenius orgel fick

dock fortsätta sin tjänst i det nya kyrkorummet.

Nykils kyrka har en tidig gustaviansk karaktär både exteriört och interiört. Fasaderna är ljusa och slätputsade och fönsteröppningarna är symmetriskt placerade. Från början var taket täckt med ”kyrkspån”, men i början av 1900-talet ersattes dessa med tegel. De olika takfallen på tornspiran har fortfarande kvar en spåntäckning. Även fönstren förändrades något i början av 1900-talet för att återigen ändras vid en renovering på 1950-talet, då de fick sitt nuvarande utseende med antikglas. Kyrkans huvudingång är via tornet i väster, men det finns även en portal mitt på sydsidan och sakristian har en egen ingång i öster. Mest kännetecknande för exteriören är det låga och kraftiga tornet med sin spira i flera våningar. Spiran är imponerande idag, men då ska vi komma ihåg att den förkortades år 1800.

Det ljusa och luftiga kyrkorummet täcks av ett trätunnvalv som avslutas nertill med en kraftig, profilerad list. Långhuset går direkt över i det lika breda koret och altaret flankeras av två dörrar som leder in till sakristian bakom koret. Altarringen i öster

och läktarbarriären i väster har en likartad utformning med konkava partier. Framför allt under 1900-talet gjordes ett par större renoveringar av kyrkorummet. År 1900–1901 förändrades interiören på ett tidstypiskt sätt då takvalvet täcktes med pärlspontpanel och bänkinredningen byggdes om till öppna bänkar utan dörrar. På 1950-talet var det dags igen och då ledde Norrköpings stadsarkitekt Kurt von Schmalensee renoveringen. Resultatet blev det vi ser idag, ingen pärlspontpanel i taket och återigen en sluten bänkinredning med dörrar. Färgsättningen blev i stort sett enligt originalutförandet, eller i alla fall det som man uppfattade som original. Under orgelläktaren byggdes ett par mindre utrymmen och i tornet, i höjd med orgelläktaren, inreddes en liten kyrksal.

Inredning

Kyrkorummet präglas av altarpupsatsen, som omger altartavlan, och predikstolen med färgsättning i svart och guld.

Altartavlan föreställer Kristus i Getsemane och målades för den nya kyrkan, troligen av hovmålare Lars Bolander i Stockholm. På 1800-talet målades tavlan över med en ny framställning av Kris-

Altartavlan med motivet Kristus i Getsemane.

tus i Getsemane, målad av konstnären Johan Blackstadius som målat ett antal altartavlor, bland annat i Varv-Styra kyrka i Motåla kommun. Vid restaureringen 1955 tog en konservator fram den underliggande 1700-talsmålningen som bedömdes ha en högre konstnärlig kvalitet. Altartavlans omfattning har huvudsakligen

ett gustavianskt formspråk men kröns av en lekfull molnformation som för tankarna till rokoko. Även själva målningens ram har en "lättäm" utformning. Eventuellt är det inslaget av rokoko som har legat till grund för teorin att det är den småländske bildhuggaren Jonas Berggren (1715–1800) som utfört altartavlans omfatt-

Predikstolen, sannolikt tillverkad av Carl Fredrik Beurling.

ning. Hans verk präglas ofta av lekfull rokoko, men han arbetade även under senare år i den stramare gustavianska stilen. År 1783 utförde han altaruppsatsen i Slaka kyrka, som inte ligger så långt från Nykil. I Nykils kyrkoarkiv finns dock en handling som tordeses som bevis för att bildhuggaren är en annan:

På den rikligt skulpterade omfattningen står att altartavlan är skänkt av rusthållaren Hindrik Jaensson Curman i Tuna och dess hustru Christina Jönsdotter samt rusthållaren Eric Olofsson i Uttersbo och dess hustru Margaretha Jaensdotter Curman år 1786. De båda rusthållarna finns även som undertecknare av ett kontrakt med bildhuggare C F (Carl Fredrik) Beurling från Norrköping. Kontraktet sluts den 23 september 1785 och gäller ram och ornament till altartavla samt nummertavlor. Altartavlans ram ska passa till den vägg i kyrkan som han har besiktigt och arbetet ska göras efter uppvisad ritning.

Kontraktet med Beurling nämner inget om någon predikstol, men när det gäller predikstolen har Beurlings namn ofta förts fram i diskussionerna. Med säkerhet har han tillverkat drygt tio predikstolar och även ornament till orgelläktare, orgelfasader, altare och altarringar till olika kyrkor. Predikstolen i Nykil har gemensamma drag med predikstolen i Vårdnäs kyrka, som man vet är tillverkad av Beurling.

I en av kyrkans inventarieförteckningar finns en anteckning om att den gamla predikstolen

Två medeltida skulpturer bevarade från gamla kyrkan, bägge tillverkade av regionalt verkstämmer. Triumfkrucifixet dateras till 1300-talet, Madonnan till 1400-talet. Eventuellt är Jesusbarnet av senare datum.

Valvbricka av ek med Maria och Jesusbarnet, som förmodas ha suttit i korvalvet i den medeltida kyrkan. Skänktes till Statens Historiska Museum 1862. Foto: SHM

var bortsåld liksom en gammal "odugelig altartafla". Den odugliga altartavlan finns även med i en tidigare inventarieförteckning. Kan det eventuellt röra sig om ett medeltida altarskåp?

Inventarier

Flera föremål från den gamla kyrkan finns kvar. Triumfkrucifixet är troligen från mitten av 1300-talet och tillverkat i en regional verkstad. Kristusgestalten är utskuren ur ek och det förhållandevis stora korset med runda ändplattor är gjort av furu. Under 1700-talet bekostade en av sockenmännen en lagning av krucifixet.

Även en skulptur som föreställer Madonnan med Jesusbarnet är troligen tillverkad i en regional verkstad. Dateringen av Maria är 1400-tal medan en uppgift gör gällande att Jesusbarnet kan vara senare, eventuellt 1700-tal. Enligt en inventering 1829 fanns det då ytterligare en Mariabild, båda förvarade i sakristian. Denna Mariabild var omskriven med en nästan oläslig munkskrift. Troligen avses en rund valvbricka av ek, som antas ha suttit som "slutsten" i korvalvet och som donerades till Statens Historiska Museum på 1860-talet. I mitten avbildas en skulpterad Jungfru

Gamla altaruppsatsen, av Bengt Wedulin 1750.

Maria med barnet på armen, inom en krans av blad och rosor. Runt bildframställningen finns en medeltida inskrift på latin som anger att den tillkommit under ärkediakon Werners tid. Enligt en tidigare kyrkobeskrivning avses kyrkoherde Wernerus Nicolai, död 1524. Att han var ärkediakon kan tyda på att Nykils kyrka fortfarande hörde till inkomsterna för ärkediakonen vid domkyrkan i Linköping. Valvbricken är ovanlig och av hög kvalitet.

Till det äldre kyrkorummet hörde även en altaruppsats tillverkad 1750 av mästare Bengt Wedulin i

Hjo och målad av Sven Gustavsson Stoltz från Vadstena. Huvudmotivet är Kristus på korset med Maria och Johannes vid korsets fot. Omfattningen är utformad i barockstil med bland annat vridna kolonner. När nya kyrkan uppfördes ställdes altaruppsatsen undan, men har kommit till heders igen. Wedulin gjorde även ornamenten till Jonas Wistenius orgel och Stoltz målade orgelfasaden samt orgelläktaren.

Kyrkan har två olika dopfuntar. Den sentida från 1950-talet är ritad av arkitekt Kurt von Schmalensee och det är den som i dag

står framme i kyrkorummet. I en tornkammare står den äldre dopfunten från 1600-talet. Den är troligen tillverkad av någon vid den Wernerska verkstaden som hade sin bas i Östra Tollstad socknen. Dopfunten är av trä och en liten figur med fotsid klädnad bär upp själva cuppan. Liknande dopfuntar finns i några fler socknar i mellersta Östergötland och det är känt att Henrik Werner tillverkade en sådan dopfunt till Normlösa kyrka 1663. Det är samme Henrik Werner som finns i Nykils räkenskaper när det gäller den gamla kyrkans predikstol, så det är möjligt att han även gjort dopfunten i Nykil. I dag är den ursprungliga färgsättningen dold under en målning som ska likna porfyry.

Kyrkan har flera silverföremål och till nattvardskärlen hör kalk med patén, oblatask och vinkanna. Kalkens fot och skaft är senmedeltida och skålen, eller cuppan, är från 1700-talet. På noden, en del av skaftet, finns sex knappar med en bokstav var. Bokstäverna bildar ordet IEHVSU – Jesus. Enligt kyrkans räkenskaper för 1787–1788 betalade man till ”gullsmeden” för en större skål till kyrkokalken och en ny patén med mera. ”Gullsmeden” är Nils Tornberg som var mästare i

Kyrkans gamla dopfunt förvaras i en tornkammare. Troligen är den tillverkad i den Wernerska verkstaden i Östra Tollstad, 1600-tal.

Linköping 1786–1822. Troligen köpte kyrkan in en ny dopskål i silver vid samma tillfälle och för att tillverka dopskålen kunde guldsmeden använda sig av äldre silverföremål från Nykils kyrka: en oförgylld silverkanna och en mindre, förgylld, sockenbudskalk med patén.

Altaret med delar av nattvardsservisen.
Kalkens fot är medeltida medan cuppan är
förstorad på 1700-talet.

En av vinkannorna är päronformad och tillverkad av Anders Brandt i Norrköping. Kyrkans sockenbudstyg, som prästen bland annat kunde använda för nattvard vid en sjukbädd, är från 1804 och även det tillverkat av Nils Tornberg. I kyrkan finns två brudkronor. Den större kronan

är tillverkad 1849 av Frans Holm i Vadstena och ersatte då en äldre krona. Den mindre kronan skänktes av Kyrkans Ungdom 1967.

I kyrkorummet hänger ett antal ljuskronor. Fyra av malmkronorna är från 1600- respektive 1700- talet. På en av kronorna

Brudkrona från 1849, tillverkad av Frans Holm i Vadstena.

från 1700-talet finns inskriptionen: *Denna krona är inkköpt för Nykils kyrkas medel af då warande probsten Samuel Schenberg och communister eic sipreni. tid. åhr 1772 jord i Norköpig af mäster Martin Winter.* Av inskriften på ytterligare en krona framgår det att den är: *Förärad af Erik Olofsson*

uti Wittsätter anno 1787 1 januari och dess kr hustru Märta Nillsdotter. En av kronorna i kyrkorummet hör till de kronor av olika storlek som skänktes till eller köptes in till kyrkan i samband med restaureringen på 1950-talet. Flera av dessa hänger i sakristian och i kyrksalen i tornet.

År 1666 skänkte överste Johan Drake och hans maka Margareta Klingspor en femarmad ljusstake i mässing. Till ljusstaken hör en mässingssköld med graverade vapen.

Bland kyrkans textilier finns en mässshake och ett antependium

från 1955 i vit sidendamast. De är skänkta av Vittsätters syförening och tillverkade vid Libraria. Mönstret i själva tyget är komponerat av Märtha Gahn som var chef för Libraria 1935–1954 och det är vävt vid sidenväveriet Bevilacqua i Venedig. Flera antependier och mässhakar kom till kyrkan i samband med 1950-talets renovering.

År 1863 ersattes den äldre orgeln med en ny från bröderna Sven och Erik Nordströms orgelbyggeri i Åkersberg i Flisby utanför Eksjö i Småland. Det finns en systerorgel från 1864 i den småländska kyrkan Linderås och båda orglarna är helt bevarade. Från bröderna Nordströms verkstad kom ett femtiotal orglar varav ungefär trettio är helt bevarade. Det säger en del om orglarnas kvalitet.

I tornet finns två klockor; den större klockan göts av Jonas Green 1670 under kyrkoherden Laurentii Jonae tid. Den nuvarande lillklockan, som hänger tillsammans med den stora klockan i tornets klockvåning, göts 1938 av M. & O. Ohlssons klockgjuteri i Ystad. I vapenhuset står den äldre lilla klockan, omgjuten 1762 av Elias Fries

Thoreson i Jönköping. På klockan står det att den göts om när den hade tjänat församlingen ”uti en liten form” i 176 år, då den flyttats in i det nya tornet från en klockstapel. Det innebär troligen att den göts om och gjordes något större i samband med att den flyttades in i det nybyggda tornet på 1760-talet. Enligt C F Broocman var inskriptionen på den lilla klockan innan omgjutning: *”Verbum divinum manet in æternum. 1586”*. Detta kan översättas till *Det gudomliga ordet varar evinnerligen*, en variant av mottot för den lutherska reformationen i Tyskland: *Herrens ord varar evinnerligen*.

Kyrkogården

I de kyrkliga handlingarna kan man även hitta en del uppgifter om kyrkogården:

År 1754 byggdes ett nytt benhus för 60 daler kopparmynt och byggnaden skulle rödfärgas. År 1806 beslutades att benkistan skulle tas ner och benen begravas norr om kyrkan. Troligen är ”benhus” och ”benkista” samma sak och det tyder i så fall på en relativt liten byggnad. År 1774 infördes linjebegravning. Den gamla indelningen av kyrkogården där olika gårdar/byar hade bestämda platser upphörde och istället begravdes de

avlidna efter varandra vartefter de avled. Linjen skulle börja i söder. Det var vanligt vid den här tiden att införa linjebegravningar på de östgötska kyrkogårdarna. Troligen berodde det på att det var svårt med begravingar byvis om en enskild by till exempel drabbades av en farsot och det blev tätt mellan begravingarna. Då var det bättre att begrava människor på en linje, så att det dröjde längre innan man behövde gräva om en grav.

Bland enskilda gravvårdar på kyrkogården märks den över Gustaf Hermansson (1878–1965). Han räknas som Sveriges siste luffare och var rikskänd både från radio och tv. Han var född i S:t Lars socken, Linköping och avled på Nykils ålderdomshem.

Källor

Cnatingius, Bengt 1969: *Nykils kyrka. Kyrkobeskrivning*

Tagesson, Göran 2007: *Domkapitel och sockenkyrkor i mellersta Östergötland: spår av medeltida aktörer. Fornvännen 102:4*

Östergötlands museum. Linköpings stifts skadeinventering 2012. *Nykils kyrka*

Östergötlands museum. *Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift 2004. Nykils kyrka*

Östergötlands museums topografiska arkiv samt material tillhandahållet av församlingssherde Annika Johansson.

Gravsten över Gustaf Hermansson, känd som Sveriges siste luffare.

Nykils kyrka